

Renouvin har kaldt »de dybereliggende kræfter«, i dansk udenrigspolitik få et yderligere perspektiv. Bent Jensen har imidlertid ikke kunnet bruge en sådan undersøgelse, men der indeholdes i hans afhandling ikke alene svar på en mængde hidtil ukendte eller fordrejede spørgsmål, men også stimulering til videre forskning, og hvad kan en »provokator« yderligere ønske sig?

Sven Henningsen

Hans Kirchhoff: Augustoprøret 1943. Samarbejdspolitikens Fald. Forudsætninger og Forløb. En studie i kollaboration og modstand I-III. Udgiverselskabet for Danmarks nyeste historie. Kbh., Gyldendal 1979. 298 + 493 + 392 s.

Med sit imponerende 3-bindsværk, »Augustoprøret 1943 – Samarbejdspolitikens Fald – Forudsætninger og Forløb«, har forfatteren, Hans Kirchhoff, præsteret et stort og betydningfuldt bidrag til den samlede besættelseshistorie, og der er grund til at lykønske hele den historisk interesserede del af befolkningen til færdiggørelsen af dette arbejde, som en simpel selvfølge antaget af Københavns universitet som disputats.*

For når man uden lang tøven kan anvende ordet stor om værket går dette ord ikke blot på værkets omfang, selvom dette unægtelig er overvældende og må have voldt både forfatteren, det udgivende selskab og forlaget kvaler, ligesom det måske og i så fald ulykkeligvis vil kunne afskrække potentielle læsere. For det er i anlæg, analyse og tanke- rigdom et stort og befrugtende arbejde, der hermed er fremlagt efter en lang årrækkes forarbejder. Hvad den behandlede periode angår – perioden fra efteråret 1942 til den 29. august 1943 – synes der ikke at være den sten i brolægningen af kilder, der ikke er vendt og betragtet, ikke blot refererende, men som hovedregel tømt for alle relevante udsagn. Hvis perioden var en stor og central periode i dansk historie – og det vil vel alle på forhånd anse for givet – så har perioden i sandhed også fået en stor, omhyggelig og gennemborende analyse, med udsyn og med afkast af inspirerende åbne spørgsmål, hvor kilderne til disse måneders masseaktivitet trods alt kommer til kort.

Forfatteren har set det som en hovedopgave at redegøre for den massebevægelse i det danske samfund, der i perioden og da især i periodens slutning opstod i opposition mod den tyske besættelsesmagt og ikke mindre mod den siddende regering og de etablerede danske institutioner og deres fastholden af den besluttede politik – trods alle pinagtige indrømmelser til den tyske besættelsesmagt. Han yder her en detaljeret og grundigt gennemargumenteret analyse af de mange og kaotisk blandede faktorer, der frembragte dels massebevægelsen, dels den fastlagte politiks sammenbrud, og han føjer hertil en indgående beskrivelse af de talrige samspil og modspil i dansk-tyske som i dansk-danske relationer.

Hans Kirchhoff har retteligt sat sig som opgave at påvise de bestemmende faktorer, der ledte frem til dette resultat, og ingen af de afgørende faktorer synes glemt eller stedmoderligt behandlet. En anden sag er så, at de bestemmende faktorer er så mange og deres respektive vægt i årsagskæden bag det tumultuariske forløb så vanskelig eller umulig at måle eksakt, at afhandlingen både efterlader dygtigt dokumenterede forklaringer og livgivende åbne spørgsmål. Stillet over for menneskelige handlingsforløb og da især over for handlingsforløb, der er så kaotiske og følelsesladede som de her beskrevne, og hvor

* Anmeldelsen gengiver noget forkortet min opposition *ex officio* ved disputatsforsvaret på Københavns universitet 2. nov. 1979.

en lang række irrationelle forhold og rene tilfældigheder spiller med ind, er den historiske videnskab trods al flid, teknik og modeller nok ude af stand til endegyldigt at blotlægge begivenhedernes anatomi, uanset hvor omhyggeligt dissektionskniven har arbejdet.

Den giver forklaringer i det omfang, forklaringer kan gives – og i dette værk langt fyldigere forklaringer end vi hidtil har haft – og den lader alligevel spørgsmål stå åbne, hvor spørgsmål er eneste foreløbige svar og porten ind til kommende øget indsigt. Sådan er historisk videnskab, når den er bedst. Den kan som her arbejde med en formel og omhyggeligt gennemførte kalkulationer med kildebelæg uden at påstå, at der findes et indiskutabelt facit.

Hvad formelen angår har Kirchhoff anvendt en model, som den amerikanske sociolog Neil Smelser har opstillet for fjendtligsindede massebevægelser. Modellen har åbenbart været til hjælp – eller han har følt den som en hjælp – i udredningen af de mange determinanter, der førte frem til massebevægelsen i det danske samfund i forår og sommer 1943. Men modellen har ikke snæret ham, og læseren glemmer den undervejs i læsningen af et arbejde, der netop med sit mylder af ureglerlige detaljer frigør sig fra de lidt stive rammer, enhver sociologisk model må arbejde med. Begivenhedsrækken stiger frem for læseren i hele sit nuancerede forløb, hvor virkeligheden er rigere på afvigelser, end nogen teori kunne forudse. Kirchhoffs værk bliver i bedste forstand et historisk, ikke et sociologisk arbejde. Sådan kan en model bruges som anker, om hvilket undersøgelsen kan svaje med så lange liner som de faktiske kendsgerninger kræver det.

Men værket er ikke blot stort i anlæg og gennemførelse. Det er tillige betydningsfuldt, fordi det fortrinligt falder på plads i den samlede besættelsesforskning og udfylder et tomrum, som en ellers ret tæt forskning har efterladt. Når dette er tilfældet, skyldes det den særlige udvikling, forskningen af besættelsesårene har fået her i landet. Mens besættelsesforskningen i en række lande – man kunne eksempelvis nævne Frankrig og Holland – indledtes med en punktforskning, inden en samlet fremstilling kunne begynde at træde frem, blev det af grunde, som må være velkendte, opponentens lod at forsøge sig med samlede fremstillinger af fundamentale udviklingsforløb vedrørende modstandsbevægelse og departementschefsstyre m.m. Det var uundgåeligt, at en forskning således tilrettelagt måtte lade vigtige områder ligge i den forstand, at de kun fik en kursorisk behandling i forsøget på at tegne de store rammer for handlingsforløbene. Som eksempler kan nævnes så væsentlige områder som sabotagen, de illegale ruter og handelsmarinen. Det samme gælder den her skildrede periode, der kun blev behandlet med henblik på modstandsbevægelsens udvikling og opbygning, men hvor hele det folkelige og politiske grundlag for disse skelsættende måneders historie måtte få en stedmoderlig behandling, når focus var rettet mod udviklingen af modstandsbevægelsens struktur og tilløb til organisation og vel endda for perioden 1940–43 mod bevægelsens forhold til det allierede udland.

Det er da her, den foreliggende bog sætter ind med en dybtgående analyse af alt det kursorisk behandlede i perioden, især baggrund og forløb af de store folkelige bevægelser i august 1943. Det var oprindelig tanken, at det var disse bevægelser, der alene skulle have været genstand for forfatterens undersøgelse, men lykkeligvis så Kirchhoff længere end sine rådgivere, herunder opponenten, og på et tidligt tidspunkt besluttede han sig til at udvide rammen for sit studium til at omfatte hele den lange og dramatiske forhistorie fra telegramkrisens afslutning til det, han kalder augustoprøret 1943. Kirchhoff havde således større sko på end det rådgivende udgiverselskab, og det kom til at koste ham umådelig møje, mange år og talrige problemer med at fremskaffe kildemateriale af vidt forskellig proveniens og spændende over et vældigt register. De, der fulgte arbejdet, kunne i ny og næ spørge sig selv, om han havde spændt buen for højt, og om han stillede for store krav til sig selv om fuldstændighed i dokumentation, analyse og syntese. Men

det værk, der nu foreligger, dokumenterer til fulde, at al skepsis var overflødig. Kirchhoff mægter at leve op til sine egne kompromisløse, ofte perfektionistiske krav, og med det færdige værk foreligger så det endelige resultat som et lødigt og uundværligt bidrag til den samlede besættelsesforskning, et værk der lodder så dybt ned i den skelsættende periode, som det formentlig er menneskeligt muligt. Det store notebind fortæller, hvor tæt lodskuddene ligger, og fremstillingen beviser, at resultaterne fra lodskuddene er frugtbargjort, som de er nærlæst, vurderede og sat ind i deres organiske sammenhæng. Det er blevet et værk, der både vil blive stående og ved sin rigdom på betragtninger burde give rig anledning til drøftelser.

Det anvendte kildemateriale er så righoldigt og broget, at det kan være svært at præcisere, hvor det især bringer ny viden og anledning til nye konklusioner, men man kan dog især pege på tre områder, hvor værket trækker på ny viden. Det gælder for det første hele det tyske kildemateriale, der i væsentlig grad udvider vor viden om de dansk-tyske relationer og ikke mindre de interne relationer inden for det tyske hierarki. Her har forfatteren haft en chance, der ikke forelå for en snes år siden, og chancen er udnyttet med betydeligt udbytte, så historikeren efter dette værk kan se langt dybere ind i spillet mellem tysk og dansk og tysk og tysk.

Det andet område, man kan pege på, er Kirchhoffs feltundersøgelser i alle de strejkende provinsbyer. Arbejdet med at fremskaffe dette græsrodsmateriale har været tidsrøvende, men har båret rig frugt, selvom det måske kan forekomme, som om skildringen i det mindste for den læge læser er blevet noget belastet af den monotoni, der følger med den minutøse gentagelse af fænomener, der går igen i by efter by. Det er kendt, at Kirchhoff har søgt at stramme skildringen, bl. a. gennem en række forudgående tidsskriftartikler om strejkeforløbene i en række byer, men tilbage bliver immervæk, at læseren konfronteres med de samme opløb, rudeknusninger, slagsmål, masse møder, strejkeudvalg og endeløse forhandlinger m.m., og at alt dette kan forekomme så monotont, som det på samme tid var og ikke var. Varianterne er selvsagt gengivet præcist, men læseren skal alligevel gennem fossen af gentagelser med talangivelser for knuste ruder. Formentlig har det været uundgåeligt.

Det tredje område, hvor Kirchhoff har skaffet sig materiale, der har tilladt ham at arbejde sig tættere ind på livet af tidens essens, er det meget spredte og svært behandlelige materiale, der belyser holdning og skred i holdning i partier og organisationer, hele det sammenstød, der i perioden fandt sted mellem den fastlagte og ønskede kurs i det etablerede danske lederlag på den ene side og befolkningens protest og sluttelige oprør på den anden side. Man kan diskutere ordet oprør, som man kan diskutere så meget andet i forbindelse med dette tankevækkende værk, men er ordet oprør brugt med henblik på et opgør med regeringens politik, forekommer ordet berettiget. Det er mere dette, der er sagen, end om ordet bruges i betydningen oprør mod besættelsesmagten. Kirchhoff nærmer sig nogle gange forestillingen om, at oprørerne var ude i et slutopgør med en vaklende besættelsesmagt, og noget sådant var næppe tilfældet for den enkelt impulsivt aktionerende, vel heller ikke for lederne og slet ikke for det sympatisk iagttagende udland.

Hermed være værket præsenteret i sin forskningsmæssige sammenhæng. Men enhver bog må indeholde mangler og diskutabile udsagn. Opponentens trøst. Således da også her, selvom indvendinger her må indskrænke sig til frynsebemærkninger på marginale områder. Det må forekomme unødigt, at fremstillingen indfører ordet kollaboration på det dansk-tyske forhold. Ordet er stærkt værdiladet og belastet, og som de fleste vist taler og opfatter dansk sprog, er kollaboratøren den, der har sympati med den, han handler med, og det er der jo her ikke tale om. Kirchhoff gør ganske vist forsøg på at

bortdefinere det odiose i ordet, men bruger det alligevel – i øvrigt ikke med konsekvens, når han samtidig i flæng taler om samarbejdspolitik og forhandlingspolitik. Det hænder, at de to ord optræder tværs over siderne og om det samme fænomen. Det siger sig selv, at en vis form og mængde af det, bogen lejlighedsvis benævner »kollaboration« må blive nødvendig i ethvert besat land, ikke mindst i et land som Danmark, der både fastholdt sin regering og i følge sin økonomiske og hele samfundsmæssige struktur måtte blive helt afhængig af besættelsesmagten og dennes partnere. Der er intet odiøst i selve den påtvungne forhandling, kun i motiverne bag denne, og det må forekomme overflødigt at indføre et ord, der er så spækket med misledende associationer i forhold til tidens realiteter. I den danske situation må det forekomme utvivlsomt, at det ikke så meget var selve kapitulationen, der blev revolteret imod. Den blev vel med enkelte undtagelser accepteret som den nødvendighed, den var i den givne situation. Ejheller skyldtes revolten vel den forhandling, der måtte følge. Enhver kunne da umiddelbart indse dens absolutte nødvendighed. Det, der blev revolteret imod, var de vidtgående indrømmelser, de skiftende regeringer mente sig tvunget til at give, men befolkningens store flertal opfattede disse indrømmelser som en vigen under pres, ikke som nogen helhjetet »kollaboration« i sympati med besættelsesmagten. Selv Scavenius blev næppe genstand for en sådan tolkning. Der er randsituationer og randpersoner, men disse er undtagelser, og generelt er ordet unødigt og sprogligt urigtigt.

I sin dybe optagethed af alt det meget nye i fremstillingen kan det forekomme, som om Kirchhoff savner nogen indlevelse i modstandsorganisationen og dens situation. Her synes han ikke med samme styrke som ellers at have indlevet sig i bevægelsens væsen og kendsgerninger. Det kan komme frem i banale bagateller, men også i mere væsentlige forhold. Et par eksempler: I bd. I, s. 218 hedder det: »Vi har intet direkte kendskab til den nye faldskærmschef's instrukser« og videre samme side: »Sabotage- og modtagegrupperne forblev indtil august en lille elite af højt specialiserede folk og aldrig nogen massebevægelse«. Hvad det første – instruksen til Muus – angår, er det en sandhed med en ikke uvæsentlig modifikation. Vi har i det mindste Hollingworth's brev til Mogens Hammer, som Muus medbragte, og hvori Hammer instrueres om både sine egne og Muus' opgaver. Eftersom det drejer sig om en samtidig kilde fra denne modstandsbevægelsens oldtid, hvor historikeren næsten må forholde sig arkæologisk spejdende til det sparsomme samtidige materiale, burde kilden have været anvendt, også fordi den meget klart belyser det såre lave ambitionsniveau, SOE's hovedkvarter endnu i marts 1943 mente at måtte operere på. Og hvad den lille elite af højt specialiserede folk angår, overses det helt, at specialiseringen inden for modstandsarbejdet netop først for alvor satte ind efter august 1943.

Forholdet var tværtimod det, at det endnu i forår og forsommer 1943 var sådan, at meget modstandsarbejde var blandet sammen efter de forhåndenværende søms princip, så mange funktioner blev lagt på de samme skuldre, fordi så få var indblandet og alle uden væsentlig erfaring. Man kan ikke hævde, at gruppen omkring kroejer Fiil og hans skiftende hjælpere i Randers eller de tilrejsende kurerer var højt specialiserede folk med rig erfaring, eller at den gruppe af sammenbragte børn fra kasernen og det civile liv, som faldskærmsmanden Peter Carlsen fik skrabet sammen i hast i Odense i juni-juli, var særligt specialiseret. Modtagelserne ved Trinderup og på Encbærodde tyder både med hensyn til metode og personsammensætning på det stik modsatte, og det er her uigennemtanke, hvad der er løbet i pennen. Det samme spores, når bogen i bd. I, s. 176 nævner nogle sabotager i Tønder, Varde og Aalborg og i den sammenhæng taler om en nedslidningstaktik. Der er jo her tale om spredte angreb mod tilgængelige mål, og med indlevelse i denne modstandens pionertid må man i høj grad betvivle, at der var tale om en

defineret taktik, endsig da en nedslidning. Det sidste kommer højst på tale i krigens afsluttende faser.

I samme forbindelse melder sig nogle bemærkninger til Kirchhoffs behandling af det såkaldte »go ahead«-telegram til Muus i august måned, bd. I, s. 278. Der er her en mærkelig vaklen i hans betragtninger. Han argumenterer sig frem til, at substansen i korrespondancen må være korrekt, men der er herefter noget underligt bagvendt i fremstillingen. Det er, som om han helst så korrespondancen borttryllet, og det er næsten gnavent, han vedgår, at den nok alligevel har fundet sted. Men nået så vidt synes det uklart, hvad der siges om betydningen af korrespondancen, og der optræder modstridende sætninger og også her manglende indleven i den modstandsorganisatoriske situation. Man kan nævne sætningen s. 278, at »i hvert fald senest i juli, da apparatet var fuldt opbygget«, hvorved der tænkes på SOE-apparatet. Det var da på ingen måde fuldt opbygget på dette tidspunkt. Nogle få modtagelser i Jylland, et par planlagt på Fyn og en enkelt på Sjælland, nogle spredte faldskærmsfolk og en ganske tynd telegraf-tjeneste, alene baseret på een telegrafist i København med et svært håndterligt apparat. Sammenlignet med, hvad der skulle komme, var dette da langtfra nogen »fuld opbygning«. Det var et improviseret apparat, uhyre spinkelt og milevidt fra den »fulde opbygning«, der refereres til. Og derpå nævnes det alligevel, at Muus »nu havde mulighederne til at sætte den provokationsmekanisme i gang, der havde ligget åben i den engelske debat siden 1941«.

Helt bortset fra, at det er uforklaret, hvad der menes med den engelske debat, modsiges udsagnet på den følgende side, hvor Kirchhoff skriver, at han »vil sætte spørgsmålstegn ved faldskærmschefens muligheder for at effektuere parolen i en situation, hvor det hele brændte løs«. Jamen, hvad var parolen? Det forekommer indlysende, at »go right ahead« kun betød, at Muus måtte gøre, hvad han evnede for at forcere sabotagen og ikke andet, og det havde han da som teksten selv nævner det visse magtmidler til, uanset at disse var og måtte være begrænsede. At telegrammet var afsendt af SOE uden nærmere konference med overordnede i det britiske hierarki, og at beskeden fra London hverken kan eller skal sættes i relation til strategiske planer må fremgå af hele den filosofi, man både da og senere havde m.h.t. koordinationen mellem de vestallierede og modstandsbevægelserne. Det var general Colin Gubbins, der uden dyb overvejelse, men med viden om SOE's opgaver og regeringens almene politik, autoriserede ordlyden, hans eget udsagn herom. I øvrigt anvendes et andet sted i fremstillingen en kilde, der her kunne have belyst SOE's situation, men som overses i denne sammenhæng. I bd. II, s. 173 henvises til Baastrup Thomsens beretning om Ole Geislers aktivitet i Jylland, der omtaler, hvordan Geisler arbejdede på at fremprovokere episoder, der kunne tirre tyskerne så stærkt, at disse gik ind for at afvæbne det danske militær, og der citeres om Geisler, at »han helt og holdent gik ind for at man måtte fremkalde bruddet«. Når kilden bruges, kunne den have været brugt i forbindelse med »go ahead«-telegrammet. Det er jo indlysende, at Geisler som næstkommanderende under Muus ikke virkede uden at være i overensstemmelse med denne. Der er her et indicium, der slippes løs uden for den plads i skildringen, hvor den mere end noget andet sted hører hjemme. Forresten havde Peter Carlsen på Fyn den samme opfattelse.

Men der er andet, der ligger Kirchhoffs hjerte nærmere. Bd. II, s. 197 tager han fat på problemet om spontanitet contra organisation, om hvilket han siger, at det har været en hovedakse i feltundersøgelserne. Han kommer til det resultat, at der var tale om et »både-og«! Her kan man følge ham, og det er hans store fortjeneste, at han gennem sine feltundersøgelser går dybt ind på påvisningen af den organisation, der groede op under strejkerne, ikke mindst takket være de kommunistiske initiativer. Men når han derpå

i det følgende gør sig umage for at bortargumentere spontaniteten som »en sløring af manglende viden, der oftest går op i røg den dag, hvor spaden kan afdække nye lag i beslutningsproces og årsagskæde« samt med et andet udtryk, »at spontaniteten har alle dage været de fås alibi og de manges fanfare«, er han ulogisk på vej ind i en anstrengelse for at gøre sit »både-og« til kun et »og«. Bd. II, s. 200 konkluderes: »At bygge på og udnytte en stemning – det er, hvad der i praksis er tilbage af spontaniteten som politisk begreb«. Nu er den stemning imidlertid helt afgørende for det voldsomme forløb. Bogen opererer konstant – og med rette – med tidens stemningsleje, dens stemningsskred, ja den taler i forbindelse med Italien-situationen i 1943 om lavineagtige skred i stemningen o.s.v. Utvivlsomt er da også denne stemning, bygget op gennem 3 besættelsesår, en helt afgørende faktor i hele forløbet, og det er urimeligt at se bort fra, at der i denne oppiskede stemning er og må være udbrud af spontane handlinger. For hvad står ordet spontanitet for? Det står for handlinger udført af fri vilje, affødt af naturlige følelser eller impulser, uden tvang som udslag af indre energi og styrke. Og det er præcist det, der genfindes i by efter by uanset, at der tillige er organiserende kræfter på spil. Det bizarre er, at de organiserende personer selv betoner det spontane, fordi det var det, de kunne bygge på. Kirchhoff siger det selv, når han bd. II, s. 286 siger, at »modsat opfattelsen i tiden var oprøret ikke udløst eller styret af nogen 'Situations Generalstab' i London eller København«. Når han så alligevel få linier senere afviser »det spontane« er det jo blot, fordi ordet spontanitet står for noget irrationelt og u håndgribeligt. Men det gør jo også ord som stemninger og stemningsleje. Fordi et fænomen er imaginært og umuligt at måle rationelt eller trække på formel, må der alligevel opereres med det som den realitet, det var. Det falder i hak hermed, at Kirchhoff i bd. II, s. 415 fastslår, at »politikkerne totalt overvurderede strejkebevægelsens organisatoriske formåen, dens føringsevner og kommunikationsmuligheder, og styrken i dens kadrer og apparat«. Korrekt set! Men når den organisatoriske formåen altså var beskeden, må andre mindre definerlige kræfter have været på spil. Man kan så kalde det stemningsleje eller spontanitet. Sprogligt kommer det ud på eet, og slagsmålet med ordet spontanitet bliver en kamp mod vejrmøller.

En overskrift i bd. II lyder: »Oprørets Målsætning«. Det er unægtelig et spørgsmål, om det er gørligt at besvare dette entydigt. Kirchhoff konkluderer, at målet var samarbejdspolitikens ophør – med risiko for statsstyrets sammenbrud og den åbne krig mod tyskerne. Det blev i alle tilfælde resultatet. Men når Kirchhoff samtidig fastslår, at det »ikke var noget samlet folk, der gik til modstand« og at »synspunkterne for og imod skar deres dybe og ofte nok så ætsende furer mellem landsmænd«, er han selv inde på det spørgsmål, man kan stille til den bastante overskrift: Målsætning – for hvem? Omstændigheder og målsætning har vekslet fra by til by, fra person til person og fra episode til episode. Det fremgår helt klart af feltundersøgelserne, at masser af personer har handlet helt impulsivt, og det er næppe muligt at trække en så tumultuarisk bevægelse på skinner og definere en overordnet målsætning. Det er et hovedmål for fremstillingen at klarlægge de påviselige determinanter i udviklingen, og det lykkes i vid udstrækning, formentlig så vidt som det overhovedet lader sig gøre. Men en samlet målsætning? Her efterlader bogen nok et åbent spørgsmål. Der er selvfølgelig ledere, der har haft eller anet en målsætning, men der er blandt de tusindvis af aktionerende talrige, der ikke har haft det. Tiden tillod ikke drøftelser af, hvad man var enig om. Tilbage stod impuls-handlinger.

Værkets sidste store kapitler om samarbejdspolitikens fald med tilbageblik og perspektiv er nok de kapitler, der stærkest belyser Kirchhoffs samlede syn på oprør, konsekvenser og netop perspektiv. Det er yderst tilfredsstillende, at han har fordybet sig så stærkt i disse få uger, selvom stort set alt, hvad der foregik i fagbevægelse og politiske

partier i sidste halvdel af august og især efter den 21. august forblev pap og papir. Det gælder i særlig grad alle opdæmningsforsøg, da digerne var sprængt samt den mod-offensiv mod oprøret, der blev panlagt, men stort set aldrig nåede til udførelse. Disse dages nervøse forhandlinger, hvor Kirchhoff især trækker på sine kilder fra fagbevægelse og partier, belyser holdning, men ikke handling, fordi handling aldrig nåede at komme til udførelse, måske med en strejkende presse endnu mindre, end bogen redegør for.

Værkets analyse af disse 5-minutter-i-tolv-forhandlinger som af kampen om det politiske opråd den 21. august har altså alene det formål at tage temperaturen på Christiansborg og i fagforbundene. Det bliver det ikke mindre interessant af, og det er værdifuldt, at teksten går ind i en så tæt analyse af alle disse »post-festum«-forhandlinger. Det bringer skarpt lys over de dybe modsætninger mellem folket og dets etablerede ledere.

Det er hovedopfattelsen i fremstillingen, at krisen – eller oprøret – kom komplet bag på fagbevægelse og politiske partier, og at ingen af partierne – med en mindre reverens til enkelte oppositionelle – hverken havde ventet eller ønsket det uformodede opgør med regeringens politik. Vurderingen er ikke ny. Den er udtrykt tilsvarende i f. eks. »Kontakt med England« og bd. I af »Til landets bedste«. Men det er Kirchhoffs store fortjeneste, at han så omhyggeligt har belyst de sidste ugers, ja dages hektiske politiske og fagpolitiske aktivitet for i den 12. time at dæmme op for det uventede og uønskede oprør. Der ved og i modstillingen til forbitrelsen ude i provinsen har Kirchhoff endegyldigt cementeret vor viden om det svælg, der som en konsekvens af indrømmelsespolitikken havde dannet sig i besættelsens første 3 år mellem land og ledere, og som nu pludseligt åbnede sig i løbet af forsommeren 1943. Hvor tidligere fremstillinger har postuleret modsætningen, fordi den forekom helt åbenbar, har dette værk uddybet beviserne for dens eksistens og ladet læseren opleve det politiske drama i alle dets nuancer.

Tilbage står nogle bemærkninger til værkets sidste afsnit, »Tilbageblik og Perspektiv«. Kirchhoff hævder og gør rede for, at det departementscheffs styre, der opstod, svarede ret nøje til en af de alternative løsninger, Best kunne ønske sig, og at følgelig den ordning, Nils Svenningsen og hans kolleger fandt frem til i løbet af september måned, netop var en af Bests livretter. Han hævder og påviser videre, at tanken om et departementscheffs styre var løseligt berørt i de sidste timer inden den 28. august, og at Svenningsens rolle som systembygger nok må tones noget ned. Eftersom al videnskabelig erkendelse fremstår som resultat af stadige studier og herunder dokumenterede revisioner på grundlag af ny viden, og efter som det synes klart, at både Kirchhoff og Leni Yahil i sin bog »Et Demokrati på Prøve« har påvist momenter, der er overset i skildringen af departementscheffs styret i »Til landets bedste«, kan man kun hilse bemærkningen om modificering velkommen. Best fik faktisk serveret en løsning, han kunne leve med, og en løsning, der i det mindste var svagt ventileret inden september 1943. At løsningen så blev tilvejebragt af Nils Svenningsen og hans kolleger med deres dybe forståelse for, hvad landet havde behov for og på Svenningsens klare indsigt i øjeblikkets realistiske muligheder, og at løsningen langt fra blev så let at leve med, som Best kan have håbet på, er så en anden sag.

Derimod kan man ikke være enig i værkets betragtninger, når det hævdes, at løsningen betød en blot og bar kontinuitet af det danske statsstyre 1940–43. Der var faktisk en verden til forskel. Først selve det politiske brud, tydeligt erkendt af indland som udland og accepteret af udlandet som en forståelig nødløsning. Før bruddet indebar enhver forhandling risiko for et politisk sammenbrud, hvis forhandlingen strandede. Denne risiko forelå ikke efter den 29. august, hvor al forhandling begrænsede sig til, hvad departementscheferne overhovedet ville forhandle om. Det, der blev fortsat, var alene forvaltningen og kun, hvor denne var i overensstemmelse med dansk lov og retsbevidsthed samt departementschefernes egen samvittighed eller situationsbedømmelse. Gik kravene vi-

dere, måtte tyskerne tage sig selv til rette med den skærpelse af dansk-tyske modsætninger, dette måtte medføre. Dette betød bl. a. det danske politis bortfald i alle sager vedrørende konfrontationen mellem modstandsbevægelse og den tyske besættelsesmagt. Lettelsen for modstandsbevægelsen blev både principiel og praktisk. Hertil kom den afgørende ændring, at dansk lovgivning efter den 29. august reduceredes til lovanordninger, der aldrig var resultat af nogen vigen over for tysk pression. De lovanordninger, der udstedtes, bundede ikke i nogen dansk-tysk forhandling, men indeholdt alene hensigtsmæssige foranstaltninger og kun inden for rammerne af dansk lov og retsbevidsthed, og nægtelse af fortsat administration eller lovgivning indebar ikke længere nogen som helst politiske konsekvenser. Stærkere end før kunne cheferne også blokere for tyske ønsker og hæmme tysk aktivitet bl. a. gennem filibusterforhandlinger, vildledende oplysninger eller ved omgåelse. Den loyalitet, der klæbde ved al politisk aftale, var departementscheferne befriet for. Deres eneste hensyn var hensynet til befolkningens tarv, og kun når denne var på spil, forhandlede de – ofte på skrømt og til sidst direkte mod tyske interesser. Enkelte kunne handle illegalt, og en enkelt gjorde det hele tiden. Hvor tyskerne gik frem med brutalitet, faldt protesterne tæt og energisk og langtfra altid uden virkning.

Cheferne var heller ikke så bundne til politikerne, som Kirchhoff vil mene. For det første varede det en rum tid, inden politikerne besindede sig på, hvilken rolle de overhovedet kunne spille i den nye situation og da på hvilket statsretligt grundlag. For også for dem var der en ny situation, ikke nogen selvfølgelig kontinuitet. Politikerne var ikke længere politikerne, men kun en snæver, mandatløs inderkreds, der langtfra altid var rede til at give råd og slet ikke ordrer, ligeså lidt som departementscheferne altid søgte råd og i vigtige situationer undlod at følge eventuelle anvisninger. De blev således ikke på nogen måde politikernes forlængede arm, men en selvstændig og for fleres vedkommende selvrådig gruppe med sit eget indre liv og sin selvstændige betydning for land og rige. Hvis Kirchhoff med kontinuitet tænker på fortsat forvaltning på departementschefernes præmisser kan man være enig. Derudover ikke.

Der er farve i Kirchhoffs skildring, og pennen løber let, malende og energisk over papiret. Ofte falder der træffende og skarpe bemærkninger af. Stilen holder læseren fangen. Men nu og da løber pennen nok fra tanken, og der kan falde udtryk og bemærkninger af, som man kan stejle over, og som hverken er rimelige eller holdbare. Sætninger og udtryk kan i iveren blive mere effektfulde end præcise. Men det er undtagelser, som vågen læsning burde formå at si fra. Alt i alt gnistrer værket af sproglig veloplagthed.

Kirchhoff har med dette værk vist, at han er en betydelig forsker, der ikke blot nidkært og dybdeborende behersker et stort forskningsgebet, men at han også evner at ægge til nytænkning og efterlade sig problemer til videre ransagelse. Værket er ikke blot en beskrivende redegørelse, men også et inciterende arbejde, der både løser og opstiller problemer. Det lukker for mange spørgsmål og lader andre stå åbne. Den ægte forsknings vej.

Jørgen Hæstrup